

371.013
К23

P-ч

14757-

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

КАРІМОВА Роза Ратмижанівна

ЕСТЕТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ПОПЕРЕДЖЕННЯ
ВАЖКОВИХОВУВАНOSTІ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100313128

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Удано

Київ - 1993

Київський педагогічний
інститут ім. О.М. Горького
БІБЛІОТЕКА

Дисертація в рукопис.

Робота виконана в Українському державному педагогічному університеті ім.М.П.Драгоманова.

Наукові керівники: - кандидат педагогічних наук, доцент

ШІАК Вікторія Іванівна

- кандидат педагогічних наук, доцент

ШКУРКО Іван Іванович

Офіційні опоненти: - доктор педагогічних наук, професор,

член-кореспондент АПН України

СИНЬОВ Віктор Миколайович

- кандидат педагогічних наук, старший

науковий співробітник

КОНДРАТЕНКО Лариса Олександрівна

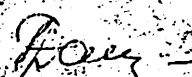
Провідна організація: Київський державний педагогічний

інститут іноземних мов

Захист відбудеться " " 1994 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради КІІЗ.01.02 в Українському державному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова (252030, м.Київ-30, вул.Пирогова, 9).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова.

Автореферат розіслано " " 1993 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради П.В.Долінська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Нова економічна й політична дійсність закономірно спричинила народження нових педагогічних проблем. Високими темпами змінюючи свій обрис, теорія та практика педагогіки все більше виявляє тенденцію до відмови від заданих соціальних установок, поступово перетворюючись у авангардну галузь суспільного розвитку. Виникнення нових концепцій виховання й навчання, пошук нового змісту освіти, вдосконалення педагогічних технологій, створення нових типів шкіл - всі ці процеси вимагають нових фундаментальних і прикладних досліджень, де розроблялися б нові терміни, поняття, категорії.

Особливе місце в педагогіці посідає явище важковиховуваності. Зумовлене багатьма соціально-історичними факторами, воно, в той же час, являє собою продукт відображення особистістю взаємодії суспільних та індивідуальних умов виховання. З розвитком педагогіки діалогу, переосмисленням місць суб'єкта та об'єкта у виховному процесі новим змістом наповнюється й поняття "важковиховуваність", яке в сучасних умовах можна узагальнено трактувати як дисгармонію стосунків суб'єкта та об'єкта виховання. Слід відрізнити дисгармонію від суперечностей, котрі дають поштовх до віднайдення конструктивних шляхів вирішення проблеми. Дисгармонія - явище більш глибоке, йому притаманні системні якості, завдяки чому воно сприяє руйнуванню самої системи.

В науці немає єдиного тлумачення досліджуваного феномену. В історії, теорії та практиці виховання в поняття важковиховуваності вкладається значення несприятливості дітей і підлітків до педагогічних впливів. В наукових працях В.Г.Бельського, М.С.Грушевського, М.Д.Добролюбова, О.І.Зотової, В.В.Кашенка, М.І.Пирогова, П.О.Фортунатова, П.О.Ефрусі та ін. розглянуто

соціальні, історичні, культурні та методичні питання, що пов'язані з зазначеною несприйнятливістю. В дефектології та психології дослідники даної проблеми наголошують на відхиленнях у психічному та моральному розвитку дітей як причині розладу між вихователями й вихованцями. В працях О.С.Белкіна, Б.Т.Лихачова, О.Р.Лурії, Г.О.Люблінської, Г.М.Медведева, І.О.Невського, А.О.Рояк та ін., зокрема, достеменно вивчено причини згаданих відхилень, серед яких подекуди згадується невдоволеність духовним життям. В працях кримінологів, медиків і соціологів також настійно бринить думка про те, що крім суто професійно значущих факторів соціальної дезадаптації, необхідно з усією серйозністю поставитися до особливого фактору, що одними авторами (І.В.Акінф'єв, Ф.С.Махов, Р.Мертон, Ж.Піаже) зветься етичним, іншими (С.В.Болдирєв, Н.К.Крупська, П.Лафарг, В.М.Нікольський, Л.С.Славіна) - культурно-історичним, рештою (П.Бекламішев, О.Г.Ковальов, В.М.Кудрявцев, В.І.Мясишев, О.С.Рохлін та ін.) - соціальним. Очевидно, що йдеться про соціально-культурну сферу як носія "вірусів" дисгармонії в стосунках між дорослими й дітьми. Дослідники різних епох, спеціальностей та напрямків однакові в тому, що саме занепад духовного життя, характерний для нестабільних періодів суспільного розвитку інтенсивно народжує все нові й нові форми важковихованості. Вивчаючи праці Х.Алчевської, О.Ф.Коні, О.М.Острогорського й новітні дослідження С.В.Заїки, Л.О.Кондратенко, В.О.Костецького, А.С.Личко, В.І.Чердиченка, І.О.Фіцули та ін., можна ствердитися в думці, що явище важковихованості повторюється в різних формах на різних шабелях суспільного розвитку. До того ж, як видно з наукових позицій прибічників найвіддаленіших позицій, галузей та концепцій, вирішальну

роль у появі суперечностей у системі "вихователі - вихованці" відіграє спрямованість духовної свідомості та емоційної сфери психіки останніх.

Серед дійових засобів регуляції моральної атмосфери багатьма авторами виділяється естетичне виховання, організація естетичної діяльності. В дослідженнях Г.А.Амонашвілі, С.Дустова, С.В.Діденко, Л.Г.Коваль, І.С.Макарової, О.О.Мелік-Пашаєва, В.М.Шацької, В.І.Шпак, А.Б.Щербо, П.М.Якобсона та багатьох інших містяться наукові факти, що підтверджують високі корекційні можливості естетичних впливів, зокрема, занять мистецтвом.

Дослідження Е.Дюркгейма, Л.Кольберга, М.Раттера, Л.Й.Рувінського, Н.Г.Сараф'ян та інших зарубіжних та вітчизняних авторів показали, що відхилення в поведінці, діяльності та спілкуванні, виявляючись у повній мірі в підлітковому та юнацькому віці, своїми витоками сягають молодшого шкільного та навіть більш ранніх вікових періодів.

Відповідно до нашої концепції, вітчизняна система корекції поведінки та діяльності дітей з відхиленнями має серйозні хиби:

1. В ній переважає виправлення, а попередження має місце в основному в правоохоронних сферах.
2. Важковихованість тлумачиться у різних науках і відповідних практичних галузях різнопланово.
3. Не використовуються можливості міжнаукових зв'язків у вивченні та практичному вирішенні даної проблеми.
4. Не використовується профілактичний та корекційний потенціал естетичних впливів, надто ж занять різними видами мистецтва.
5. Порушено природний зв'язок у вивченні спадковості покоління для вирішення проблеми дисгармонії в системі "дорослі - діти".

Актуальність і недостатня розробленість обраної проблеми зумовили вибір теми дисертації "Естетична діяльність як засіб попередження важковиховуваності в молодшому шкільному віці" та визначили її о б'є к т - процес попередження важковиховуваності школярів у початкових класах.

Конкретним п р е д м е т о м дослідження є специфіка змісту та організації естетичної діяльності дезадаптованих дітей.

Вивчення об'єкта та предмета дозволили визначити основну м е т у дослідження: наукове обґрунтування та експериментальна перевірка естетико-виховних можливостей моделі попередження важковиховуваності в початкових класах.

Досягнення даної мети базувалося на такій г і п о т е з і : адаптація важковиховуваних дітей в класному колективі відбувається ефективніше, якщо взаємозв'язок профілактики та корекції здійснюється на основі пріоритету попередження важковиховуваності над виправленням в процесі естетико-діяльнісної соціально-педагогічної реабілітації дітей та їхніх сімей.

Основні з а в д а н н я дослідження:

- вивчити структуру явища важковиховуваності як педагогічної категорії на основі генетичного та компонентного аналізу наявної інформації з проблеми;

- дослідити зміст і функції естетичної діяльності для багатомірного попередження важковиховуваності;

- детально відпрацювати та експериментально перевірити естетико-виховні аспекти створеної моделі попередження важковиховуваності в соціальному, психологічному та педагогічному контекстах.

М е т о д о л о г і ч н у основу дослідження склали філософські теорії особистості гуманістичного напрямку (В.Ф.Гегель,

Ібн Сіна, Дж.Холт, М.С.Каган, У.Глассер), психологічні концепції Л.С.Виготського, О.М.Леонтьєва, О.Р.Лурії, Д.Б.Ельконіна, ранні розвідки М.Монтессорі, діяльнісні аспекти теорії С.Френе, естетико-виховні ідеї С.Т. та В.Н.Шацьких, діалогова концепція Ш.О.Амонашвілі.

Окремометодологічне значення під час визначення компенсаційних, адаптаційних та корекційних функцій естетичної діяльності мали для нашого дослідження наукові публікації О.Канарського, Л.Г.Коваль, О.В.Киричука, А.В.Щербо, В.І.Шпак.

Для вирішення поставлених завдань було розроблено поетапну програму теоретичного дослідження та експерименту, що виконувалися акордно, взаємно коригуючись.

Серед провідних методів дослідження можна виділити такі: соціологічні (опитування, інтерв'ю, анкетування, соціометрія); психодіагностичні (тестування, аналіз творчих робіт, вибіркове вклучене спостереження); педагогічні (евристичні бесіди, лабораторний та природний формулчі експерименти, особисті дослідди автора).

Обробка даних виконувалася за допомогою методів математичної статистики в СУ м.Бухари.

Наукова новизна дослідження:

- уточнено поняття "важковиховуваність"; воно охарактеризоване і як суспільне явище, і як наукова категорія, яка містить у собі весь спектр понять, що позначають його структурні одиниці: соціальна дезадаптація, девіантна поведінка, педагогічна занедбаність.

За такого розгляду впорядковується дослідження феномену, позаяк виявляється співвідношення його елементів як на рівні координації, так і на рівні субординації.

- змістовно поповнені поняття й процеси "попередження" та "профілактика", подано їх співвідношення як родового та видового явищ;

- розроблено критерії та показники важковихованості як складного соціально-морального та педагогічного явища, розглянутого в дослідженні на стику філософії, психології, педагогіки, дефектології та дитячої кримінології;

- покомпонентно виявлено можливості естетичної діяльності для адаптації дітей в новому колективі, а також для корекції поведінки та діяльності в системі "дитина - батьки".

Т е о р е т и ч н у з н а ч у щ і с т ь складають наукові відомості про моменти та характер стику різних наук, галузей та концепцій з проблеми. Певним теоретичним надбанням можна вважати виявлені та проаналізовані в дисертації закономірності впливу на дітей та їхні сім'ї активної, вибіркової художньої діяльності. Основними серед них постають такі: універсальна регулятивна функція занять провідними видами мистецтва; органічність включення дитини в колектив в ході художньо-естетичної діяльності; адекватність цілісної сюжетно-рольової гри з естетико-діяльнiсним змістом для попередження важковихованості в молодшому шкільному віці, висока здатність до "зараження" єдиними інтересами в сім'ї.

П р а к т и ч н о ю ц і н н і с т ю володіють в дослідженні нові діагностичні методи ("діагностичні вилки", "ретроспективне вивчення біографії дитини", "вибір естетичної діяльності"), а також поетапна розробка шляхів реалізації запропонованої моделі попередження важковихованості у вигляді практичного центру.

В і р о г і д н і с т ь наукових положень, висновків та рекомендацій забезпечено генеральною сукупністю, правомірністю

виборок, поєднанням різних груп дослідницьких методів, обробкою даних на ЕОМ, а також поєднанням кількісного та якісного їхніх аналізів.

Н а з а х и с т виносяться

- концепція естетико-діяльнісного попередження важковиховуваності в молодшому шкільному віці;
- варіант моделі попередження важковиховуваності;
- положення про пріоритет профілактики над корекцією для органічного входження дітей в новий колектив та їхньої соціальної реабілітації;
- рівні соціальної дезадаптації молодших школярів, розроблені з урахуванням естетичної активності дітей та їхньої зайнятості естетичною діяльністю (ЗЕД);
- педагогічна технологія попередження важковиховуваності в колективі першокласників у ході цілісної сюжетно-рольової гри.

А п р о б а ц і я та впровадження результатів дослідження здійснювалося в ході експерименту в школах та КСН м. Києва, Новопскова, Бухари, Навої; шляхом публікацій матеріалів дослідження з історії проблеми, педагогічної технології попередження важковиховуваності в групах подовженого дня, спецкурсу "Естетичне виховання важких дітей" у вигляді виступів на засіданнях кафедри педагогіки та методики початкового навчання УДУ ім. М. Драгоманова, участі в науково-теоретичних конференціях (1989-1993 рр.).

С т р у к т у р а дисертації. Дисертаційне дослідження складається з вступу, двох розділів, заключення, бібліографії та чотирьох додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі на ґрунті аналізу сучасної соціально-педагогічної ситуації розкрито актуальність проблеми дослідження, обґрунтовано

вибір теми, доведено її недостатню розробленість і забезпеченість категоріальним апаратом. Тут виявлено провідні причини відсутності стрункої системи попередження важковихованості у вітчизняній педагогічній науці та практиці, сформульовано вихідні положення дисертації: її методологічні основу, загальні методи дослідження, наукову новизну, теоретичну значущість, практичну цінність. Логічно обгрунтовано вірогідність наукових положень, висновків і рекомендацій. Наведено положення, що виносяться на захист, подано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження в практику.

В першому розділі "Попередження важковихованості як мікронаукова проблема" розглянуто ті методологічні наукові факти, що дають можливість побудувати теоретичне та експериментальне дослідження таким чином, щоб вказані вище прогалини в науці та практиці могли бути вивчені системно.

Проблема важковихованості особистості сягає взаємодії середовищних, виховних та диспозиційних факторів розвитку та формування людини. Тому дане явище трактується нами в педагогічному значенні як продукт дисгармонії таких особистісних підсистем, як активність, діяльність, потребово-мотиваційна сфера, інтереси, здібності. За цієї послідовності прослідковано різноманітність змістовних характеристик даних структур, що дає можливість з'ясувати механізми "виходу" особистості з системи, що ми її називаємо "людина в її соціальному бутті", тобто механізми а с о ц і а л ь н о с т і. Наведемо їх за основними соціальними сферами.

С е р е д о в и щ е .

а/ Мікросередовище: дисгармонія в підсистемах "дитина - сім'я", "батько - мати", "батьки - попереднє покоління", "дитина - друг, найближчі друзі" (референтна група), "дитина - вчитель".

б/ Макросередовище: напруження в економічній системі, політичні конфлікти, економічні катаклізми, регіональні неупорядкування, етнічні суперечності.

Система виховання.

а/ Система народної освіти: відсутність спеціальних установ для важковиховуваних дітей, підготовки кадрів для роботи з ними, відповідних управлінських структур.

б/ Педагогічна наука: відсутність цілісної концепції важковиховуваності, поодинокі ініціативні дослідження в цій галузі.

в/ Практика: переважно корекційна робота, повна неувага до профілактики та реабілітації.

Диспозиції особистості: відсутність методик раннього виявлення задатків і нахилів, експериментальних методів дослідження та прогнозування асоціальності.

Соціальна ситуація: перехідний період в економіці та культурі як України, так і Узбекистану, моральний та культурний занепад, тяжкий матеріальний стан народу.

Діяльність: однобічність практичного втілення діяльнісного підходу, прийнятого у вітчизняній науці та практиці, за якого, як наслідок, діяльність, що організується, не має багатопланових вікових доміант, а спирається лише на поняття провідної діяльності. В дисертації введено поняття "прородно переважача діяльність". Під цим поняттям ми розуміємо другу вікову доміанту молодших школярів - ігрову діяльність, яка, як свідчать численні дослідження останніх років (Л.Г.Коваль, О.А.Мелік-Пашаєв, З.В.Новлянська, В.І.Шпак, А.Б.Щербо та ін.), мають естетичну, більш того, переважно творчу орієнтацію.

В дослідженні розглянуто поняття "важковиховуваність" як

соціально-моральне явище. Аналіз призвів до виведення даного явища в ранг педагогічної категорії, що має всі її ознаки: інтегративну якість, критеріальність, атрибутивність, методичний потенціал. Трактуючи важковихованість як категорію (гностичний бік) і як соціальне явище (практичний бік), ми визначаємо її як таке співвідношення внутрішніх умов і зовнішніх факторів розвитку особистості, за якого дисгармонія різних підсистем соціалізації досягає свого критичного рівня, й особистість (дитина) стає потенційно або фактично педагогічно некерованою. Ми згодні з авторами, які вважають, що недостатньо повне задоволення духовних потреб дітей являє собою провідну ланку в системі причин важковихованості на сучасному етапі.

Виділено такі критерії, показники та параметри важковихованості в молодшому шкільному віці.

К р и т е р і ї : соціальний - дисгармонія в підсистемах соціалізації дитини; психологічний - незадоволена духовна потреба; педагогічний - порушення взаємодії між вихователем і вихованцем.

П о к а з н и к и т а п а р а м е т р и . По першому критерію: рівень дезадаптації (ізолюваність, асоціальні установки, донормативна поведінка). По другому: поведінка, що відхиляється (делінквентні вчинки, затримка психічного розвитку). По третьому: педагогічна занедбаність (відставання в навчанні, відхилення в моральному розвитку).

Аналіз взаємодії критеріїв важковихованості стверджує системні зв'язки між трьома сторонами важковихованості: соціальною, педагогічною та психологічною. Це дозволяє припустити, що ведучим є соціальний критерій. Інтегративним показником важковихованості виступає рівень дезадаптації дитини в шкільному се-

редовиші (класному колективі). Відповідно до віднайдених нами детермінантами дезадаптації виділено три її рівні: можлива, часткова та повна дезадаптації.

1. Можлива дезадаптація (МДА). До цього рівня віднесено дітей, за термінологією І.О.Невського, "потенційно важких", які можуть народитися в батьків з донормативним типом соціальної поведінки, а також тих дітей, які викликають сумніви вчителів у прогнозуванні вибору ними способу моральної поведінки.

2. Часткова дезадаптація (ЧДА). Це діти, в поведінці яких переважно немає соціальної аномалії, але вони чимось не "вписуються" в колектив. Як правило, в цей розряд потрапляють діти, захвалені батьками, ізольовані у зв'язку з підвищеною інтроверсією, "нестандартні" тощо.

3. Повна дезадаптація (ПДА). Мається на увазі той період в житті дитини, коли вона на абсолютно протилежні впливи середовища та вихователів відповідає реакцією емансипації. Така реакція (протест, замикання в собі, підвищена образливість) спричинює відчуження дитини від інших дітей, від навчальної діяльності, від суспільних впливів.

Ця типологія слугувала в дисертації підґрунтям для запропонованої нами моделі попередження важковиховуваності. Провідною характеристикою моделі є розроблений в дисертації шлях попередження важковиховуваності: діагностика, пропедевтика, профілактика, адаптація, корекція, реабілітація. В моделі висунуто такі стрижневі ідеї:

- самоцінність дитинства для збереження етносу;
- естетико-моральний підхід до навчання та виховання;
- формування потреби в різноманітній естетичній діяльності

(зайнятість нею).

Принципи реалізації висунутих ідей спираються на етно-історичні особливості, а також на специфіку контингенту конкретного регіону. По кожному принципу сформульовані магістральні завдання. Серед них найбільш значущими є поєднання цільного контролю за сім'ями обраного контингенту з пріоритетами етико-естетичних засобів впливу над правоохоронними; детальне вивчення й виявлення здібностей; залучення членів сімей з донормативним типом поведінки до позакласної виховної роботи тощо. Магістральні завдання розгалужено на більш конкретні, функціональні для даної моделі: пропедевтика можливої дезадаптації на рівні "важких сімей"; попереднє, прогностичне виявлення МДА на медико-психологічному рівні (жіноча консультація); рання профілактика важковихованості на медико-педагогічному рівні (патронаж, ясельні групи дошкільних установ); профілактика ЧДА в природних педагогічних умовах; корекція поведінки та діяльності ЧДА-них дітей в спеціальних корекційних групах і початкових класах дитячих садків; педагогічна реабілітація дітей в опорній дитячій установі.

Наводимо схему охарактеризованої моделі естетичної профілактики важковихованих дітей у вигляді практичного центру з сіткою навчально-виховних, медико-психологічних та юридичних установ (с.13).

В дисертації теоретично розведено поняття "естетична діяльність", "художньо-творча діяльність", "творча діяльність", "естетико-виховна діяльність".

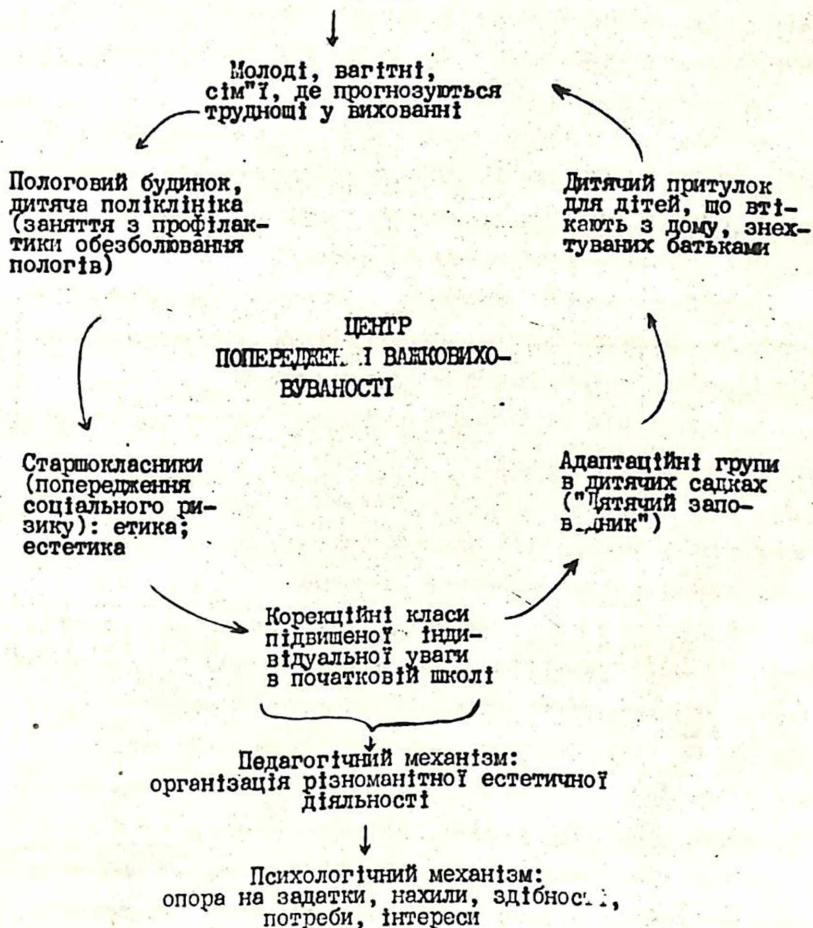
Для профілактики важковихованості ми визначили ті специфічні особливості віку, що є механізмом регуляції поведінки та діяльності дітей. Естетичний підхід постає саме цим шуканим механізмом. Спираючись на особливості психічного розвитку дітей

Шлях попередження важковихованості:

діагностика → пропедевтика → профілактика → адаптація → корекція →
→ реабілітація

Підхід:

вплив на дітей і їх сім'ї
естетичними засобами

6-10 років, ми відібрали матеріал що стосується формування трьох головних особистісних сфер обраного контингенту школярів; сфери почуттів, сфери свідомості та сфери поведінки. Перевага емоційної сфери у цих дітей, її провідна роль у вказаній тріаді зумовлена віковою авторитарною орієнтацією сприймання, мислення та поведінки. Тим часом, ця перевага створює подвійний педагогічний ефект: вона може призвести як до прекрасного (позитивного), так і до потворного (негативного).

Естетичною діяльністю, за В.І.Шпак, ми вважаємо не тільки естетичні здібності, але й естетичну роботу почуттів, естетико-перетворювальну роботу свідомості та власне естетичні дії (реалізовані художньо-творчі вміння й навички).

Нами покомпонентно розглянуто можливості естетичної діяльності для профілактики трьох аспектів явища важковихованості (соціального, психологічного та педагогічного).

В першому під час роботи з соціально дезадаптованими дітьми різних рівнів ми акцентуємо комунікативну підсистему. Тому головну роль в профілактичній роботі відіграє формування естетичних почуттів дітей на базі опанування естетичних категорій. В другому аспекті ми спиралися на оцінно-пізнавальну підсистему особистості дитини, уникаючи в такий спосіб прямих "напучень" та демонстрацій. Свідомість дитини опиняється, таким чином, зорієнтованою на естетичні критерії (краса, міра, гармонія, доцільність), за умови опанування котрих реалізується дуже властива цьому вікові перевага емоційної сфери. В третьому аспекті, спираючись на практичне - логічне підсистему, ми виділяємо як профілактично дієву художньо-естетичну діяльність в галузі освоєння творів мистецтва. Результати експерименту показали, що найбільш ефективним виявився

вплив творів усної народної та національної художньої творчості. Маючи імпровізаційно-творчу природу, фольклорні твори, їх стилізація та цитування слугували матеріалом для конкретних експериментальних впливів на пошуково-орієнтованому, формулюючому та контрольному етапах.

У другому розділі "Шляхи та засоби попередження важкошкольованості дітей у процесі їх прилучення до естетичної діяльності" викладено хід та результати дослідно-експериментальної роботи з перевірки створеної моделі. Розроблено діагностичний інструментарій, який втілено у вигляді двох діагностичних "вилок". Перша - це одночасне обслідування дітей та їхніх сімей. Друга - одночасна діагностика рівнів дезадаптації та зайнятості естетичною діяльністю.

Перший діагностичний метод - "ретроспективне вивчення біографії дитини". Вчителям трет'є класів середніх шкіл № 12, 198, 298 г. Києва та середніх шкіл № 16, 18, 22 м. Бухари було запропоновано експериментальні завдання з інструкцією. До інструкції було додано аркуш обслідування сімей дезадаптованих дітей, до якого необхідно було внести дані про рівень дезадаптації, відомості про батьків, особливості особистості та поведінки дитини на попередніх етапах за принципом ретроспекції.

Другий діагностичний метод полягав у заповненні вчителями І-5 класів карти експерта по оцінюванню адаптації дітей в класі, що складається з двох частин. В одній частині карти відзначалася зайнятість дітей естетичною діяльністю. Виборка по цьому методу складала 3000 учнів. Учителям були запропоновані інструктивні матеріали для визначення типу особистості дітей за типологією А.С.Личко (в нашій модифікації). Базуючись на даних про частоту та інтенсивність естетичної діяльності, ми вивели індекси зайня-

то її нею для кожного учня та для всього класу. В другій частині карти вчителі відзначали рівень дезадаптації та її причини, які дозволили сформулювати фактичні характеристики рівнів соціальної дезадаптації важковиховуваних дітей.

Під час визначення рівня дезадаптації (по матеріалах учителів третіх класів) учителі 1-5 класів спиралися на готові характеристики. Аналіз карт показав, що в цілому в 1-2 класах дезадаптованих дітей менш, ніж у 3-х; вони склали 35% від вибірки. В той же час їхня кількість у 3-х класах складає 41%. В молодшому підлітковому віці картина стає загрозливою:

Таблиця № 1

Розвиток дезадаптації учнів від 1-го до 5-го класу

Рівень СДА	к л а с и				
	1	2	3	4	5
МДА	180уч. - 6%	300 - 10%	900 - 30%	1200 - 40%	1560- 52%
ЧДА	60уч. - 2%	120 - 4%	240 - 8%	270 - 9%	360- 12%
ПДА	30уч. - 1%	60 - 2%	90 - 3%	90 - 3%	150- 5%

Діагностичний етап експериментально підтвердив ту частину гіпотези, де висунуто припущення про взаємозалежність естетичної організації життя молодших школярів та їх адаптації в колективі (ІЗЕД для дезадаптованих дітей дорівнює в середньому 3,1%, а ІЗЕД для нормально адаптованих дітей - 5,9%).

Виявлено, що дезадаптовані діти впливають на нормально адаптованих у виборі ними як способу моральної поведінки, так і ініціативи та активності в естетичній діяльності.

На пошуково-орієнтовному етапі експерименту виділено такі

фази: фаза прогнозування, в ході якої в естетичну роботу вклучалися пари, де жінки готувалися стати матері; фаза попередньої профілактики, коли вагітні після 7-го місяця проходили курс естетотерапії (12 занять - 3 з слухання поезії, 3 музичних, 3 з народного прикладного мистецтва, 3 з мистецтва живопису); фаза раннього виявлення важковиховуваних (лабораторний експеримент за методикою С.Чесс та А.Томас), що полягає у визначенні т.зв, "любимих" та "нелюбимих" дітей).

Діти учасниць пілотажного експерименту пройшли весь змодельований шлях профілактики важковихованості. Решта учасників експерименту вклучалися в роботу у відповідності до етапної специфіки тих дитячих садків і шкіл, де вони перебували.

На формуючому етапі перевірялася дійовість розробленої моделі попередження важковихованості всіх рівнів. Тому корекція торкалася і внутрішніх, і зовнішніх факторів важковихованості як соціально-педагогічного явища. Найбільш зручним полем для здійснення формуючих впливів ми рахували групу продовженого дня шестирічних першокласників (класи підготовки до навчання в школах нового типу). Формуючий експеримент виглядав як певний алгоритм: подано педагогічну технологію естетичної профілактики важковихованості, принципи та послідовність організації художньо-естетичної діяльності дітей в структурі цілісної (протягом року) сюжетно-рольової гри, що має основою рух.

Практичним результатом всієї експериментальної роботи з естетичної профілактики важковихованості виявилася загальна картина реабілітації дітей, яка визначалася контрольним етапом і була складена за такими критеріями: підвищення естетичної активності; відновлення особистого морального балансу

Таблиця 2

Педагогічна реабілітація важковиховуваних учнів експериментальних груп

Експериментальні групи	Кількість важковиховуваних дітей	Естетична активність						Рівень дезадаптації						Статус в класі				Статус в сім'ї			
		емпатія		естетична реак.		креативність		ВДА		ЧДА		ПДА		Е.Л.		Е.П.		К		НК	
		поч. экс.	кін. экс.	п	к	п	к	п	к	п	к	п	к	п	к	п	к	п	к	п	к
1. Д/у № 294, м.Київ	13	н	в	с	в	с	в	7	6	5	2	1	0	2	7	6	1	2	8	6	0
2. Д/у № 30	12	н	с	с	в	в	в	5	11	6	1	1	0	4	6	8	6	2	9	10	11
3. СШ № 112	4	с	в	с	в	с	в	3	0	1	0	0	0	2	3	2	1	2	4	2	0
4. СШ № 298	6	н	с	в	в	с	в	1	5	4	1	1	0	2	4	3	2	2	4	4	2
5. СШ № 1, м.Новосков	10	н	с	с	в	н	с	2	8	6	2	2	0	3	5	7	5	2	7	8	3
6. Д/у № 51, м.Бухара	6	н	с	с	в	н	с	2	5	3	1	1	0	2	3	4	3	5	6	1	0
7. Д/у № 20	9	с	в	в	в	с	в	2	3	1	0	0	0	1	2	2	1	3	3	0	0
8. Д/у СШ № 22	7	н	с	с	в	н	с	4	7	2	0	1	0	1	3	5	4	6	7	1	0
9. СШ № 16	8	н	с	в	с	с	в	4	6	3	2	1	0	2	3	6	5	7	8	1	0
10. СШ № 10, м.Навої	11	н	с	с	в	с	в	2	4	7	7	2	0	3	4	8	7	5	8	6	3

н - низький
 с - середній
 в - високий

рівні

Е.Л. - естетичне лідерство
 Е.П. - естетична підлеглисть

К - "кохані" діти
 НК - "некохані" діти

(зміна рівня дезадаптованості), підняття неофіційного статусу дитини в класному колективі та сім'ї.

Загальні висновки

Дослідження даної проблеми продемонструвало її стиковий характер. Мета дослідження досягнена: розроблено, теоретично обґрунтовано, експериментально перевірено та частково впроваджено оптимальну модель попередження важковихованості школярів. Виявлено провідну в молодшому шкільному віці діяльність, що сприяє попередженню асоціальних проявів дітей, а також коректуванню та припиненню розвитку негативних ягостей особистості - це естетична діяльність. Будучи синтетичною за своєю природою, виявляючись у сфері почуттів, свідомості та поведінки, вона є адекватним механізмом профілактики важковихованості як явища в тій же мірі синтетичного. Об'єкт і предмет вивчені досить повно та різнобічно. Процес попередження важковихованості в початковій школі внаслідок його вивчення в літературі та практиці постав у вигляді певної надсистеми, де основним механізмом зовнішнього функціонування, тобто виходу в загальну систему виховання та освіти, є наступний зв'язок профілактичних впливів на різні покоління. Така постановка проблеми спричинює міжнаукові підходи до її вивчення та вирішення, що найбільш плідно.

Естетична діяльність у її змістовному та процесуальному висвітленні явилася як предмет дослідження у вигляді системи, центральною функцією якої є функція профілактики негативних соціально-педагогічних явищ. Маючи також потужний адаптаційний та корекційний вплив, естетична діяльність здатна, як показало наше дослідження, бути механізмом регуляції поведінки дітей з усталеними відхиленнями.

Розроблена в дисертації методика дослідження має досить високі діагностичні та формуючі можливості. Її можуть використати психологи, дефектологи, педагоги та спеціалісти в галузі дитячої кримінології. Найбільшу результативність продемонстрували методи раннього виявлення та профілактики важковихованості, а також метод цілісної сюжетно-рольової гри. В ній синтезовано виділені підсистеми естетичної діяльності важковиховуваних дітей в процесі їхньої адаптації до нового колективу одноліток.

Гіпотеза дослідження доведена: підтвердилося припущення про те, що пріоритет попередження важковихованості над її корекцією сприяє зниженню дезадаптації молодших школярів, коли воно досягається засобами естетичної діяльності; виявлено кореляційний зв'язок між естетичною активністю та ступенем адаптованості дітей в класному колективі ($r = 0,63$).

Аналіз експериментальних даних дозволяє визначити такі значущі закономірності естетико-діяльнісного попередження важковихованості:

1. Попередження відхилень у поведінці та розвитку дітей (за виключенням тих, що є наслідком вроджених та набутих нервово-психічних розладів) найбільш успішно відбувається в процесі їхньої естетико-діяльнісної адаптації до звичайного колективу одноліток. Корекція робиться, таким чином, допоміжною, етепною ланкою загальної профілактичної роботи.

2. В цілому естетична активність важковиховуваних дітей виявилася достатньою на всіх етапах експерименту. Це забезпечило успішне проведення формуючого етапу. А також підтвердило робочу гіпотезу, що опора на даний вид активності може допомогти під час вирішення проблеми попередження подальшого розвитку дезадаптації

дитини в класі як передодня важковиховуваності в підлітковому віці. А як відомо з практики та прикладних досліджень, важковиховуваність у підлітковому та юнацькому віці конче складно й хворобливо виправляється.

3. Цілісна сюжетно-рольова гра, як видно з формулючого експерименту, є адекватною формою органічного пристосування дезадаптованих дітей до повноцінного спілкування в класі. Являючи собою комплекс естетичних впливів, вона одночасно виконує профілактичні та корекційні завдання.

4. Творчий потенціал (креативність) багатьох дезадаптованих дітей високий. Спрямованість його залежить від рівня дезадаптації та типу особистості дитини.

5. Виявлені рівні дезадаптації молодших школярів (можлива, часткова, повна) дозволяють розширити характер профілактичних впливів. Змістовні характеристики рівнів, запропоновані автором цього дослідження (ап'юріні) та складені вчителями-практиками (фактичні) в сумі дають можливість створювати гнучкі моделі попередження важковиховуваності ще в молодшому шкільному віці за рахунок естетико-діяльнісного їх втілення.

6. Особливо значущим нам уявляється підняття статусу т.зв. "нелюбимих" важковиховуваних дітей в сім'ї. За даними контрольного експерименту 80% матерів дезадаптованих дітей почали з особливою увагою ставитися до захоплень і здібностей своїх дітей, вільно включатися в позакласну роботу з естетичного виховання.

7. Істотним фактором попередження важковиховуваності є характер стосунків у сім'ї. Дезадаптованими часто робляться діти з неповних, неблагополучних сімей, сімей групи "ризик", а також сімей з т.зв. "нелюблячими" матерями.

8. Високі діагностичні та формуючі можливості продемонстрував розроблений в дисертації пропедевтичний цикл попередження важковихованості як складного соціального явища. В його структурі найбільш ефективними виявилися досліді з організації роботи серед майбутніх матерів, хоча, зважаючи на локалізацію дослідів, ця закономірність, мабуть, вимагає подальших перевірок.

Запропонована модель цього процесу видається одним з можливих варіантів. Необхідна розробка й інших у залежності від різних факторів: соціальних, регіональних, етнічних, культурних, економічних, політичних тощо. Вимагають достеменної проробки кадрові, фінансові та методичні аспекти проблеми.

Основні результати дисертаційного дослідження висвітлені в таких публікаціях автора:

1. Виховні можливості групи продовженого дня шестирічних першокласників (Методичні рекомендації для вчителів і вихователів). Изд-во Бухарского государственного педагогического института им.С.Орджоникидзе. - Бухара, 1990. - с.23.

2. Програми спецкурсу "Естетичне виховання "важких дітей" для студентів педагогічних факультетів, відділів підготовки вчителів початкових класів. - Бухара, Изд-во БГУ, - 1993. - с.8.

3. З історії дослідження проблеми важковихованості. Тези доповідей науково-практичної конференції. - Чернігів, ЧДПУ, 1993. - с.28.

Підписано до друку 21.01.1994 р. Об'єм 1. І. Формат 60x84 1/16
Друк офсетний, Тир. 100 пр. Зам. 20. Безплатно.

ДOD УДПУ ім. Ч.П. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.